

О. В. Панькова,

кандидат соціологічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-2003-8415,
e-mail: pankovaiep@gmail.com,

А. Д. Шастун,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-7672-0034,
e-mail: shastun.anna@gmail.com,

О. Ю. Касперович,

молодший науковий співробітник,
ORCID 0000-0003-1169-9681,
e-mail: a_kasp@ukr.net,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Актуальність теми. Непередбачена вимушена внутрішня міграція населення України через анексію Криму і збройний конфлікт на сході України – це третє після Другої світової війни та Чорнобильської катастрофи масове переселення громадян країни за історію України. Трагічні події завдали значного удару по малому й середньому бізнесу, коли велика кількість підприємців Криму та Донбасу були змушені покинути підприємницьку діяльність та виїхати на підконтрольну Україні територію. Вони залишили на тимчасово непідконтрольній Україні території об'єкти комерційної нерухомості, устаткування, обладнання.

Питання самодостатності ВПО, підприємницького потенціалу підприємців-ВПО необхідно розглядати у органічній єдності з соціально-економічним, інфраструктурним відродженням «постконфліктних територій» України.

Здійснити аналіз підприємницької діяльності ВПО за термін переселення неможливо через відсутність відповідного інформаційного забезпечення – не був започаткований і не ведеться до сьогодні статистичний аналіз кількості реально переміщеного бізнесу, ВПО-підприємців з Криму та Донбасу, тому їхні основні потреби та проблеми не мали і не мають кількісного та якісного виміру. Відсутня навіть інформація про регіональний розподіл розселення підприємців з числа ВПО [2].

Найбільшою активність з підтримки бізнесу ВПО була в 2015-2016 рр., після цього поступово вщухала. З 2017 р. підприємці з числа ВПО не розглядалися як окрема соціальна категорія, тому не відслідковувалися проблеми, виклики, з якими вони зіткнулися, не надавалася відповідна підтримка. ВПО сприймаються як об'єкт, а не активний суб'єкт приймаючих громад. Це свідчить, про байдужість і сторонню позицію представників державних органів влади до підприємців ВПО. Слід констатувати, що підприємці ВПО втратили власні значні бізнес-

ресурси без права його повернення та розвитку. Змінити це стало виключно турботою самих підприємців. Хто мав сили, ресурси, волю – той «перезавантажився» і продовжив підприємницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми міграції, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, представлені у працях О. Новікової, О. Балакіревої, Е. Лібанової, У. Садової, Л. Шамілевої, В. Антонюк, О. Хандій, О. Панькової, О. Касперовича, О. Іщенко, Л. Хижняк та ін.

Наукові дослідження з проблем ВПО-підприємців України є такі:

«Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб» (2015) [3], яка сприяла забезпеченню ефективної політики державної підтримки підприємців з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО);

«Формування державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в умовах системних криз в Україні» (2017) [2] – обумовлює забезпечення розвитку внутрішньо переміщеного бізнесу, як стратегічного напрямку державної політики щодо підтримки ВПО в Україні;

«Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб» (2015) [4] – визначає правові засади використання потенціалу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), економічного стимулювання підприємницької діяльності ВПО;

«Стан, проблеми та шляхи реалізації підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб в Україні в контексті соціальної справедливості» (2018) [5] – розкриває перешкоди та можливості розвитку підприємництва ВПО, механізми його залучення до приймаючих громад;

«Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення» (2018) [6] – розкрито напрями та приклади успішної самореалізації переселенців із Донбасу, розвитку соціального підприємництва.

У значній кількості публікацій подається оптимістична інформація, яка розкриває інноваційний потенціал людей, які виявились спроможними до підприємницької діяльності. Так, звичайні переселенці, які до збройного конфлікту не займалися підприємницькою діяльністю, завдяки скрутній ситуації та новим можливостям використання недержавної фінансової допомоги переважно міжнародних організацій розпочали нове життя в новій якості – як підприємці. Це описано у монографіях вчених-переселенців «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» [7], на сторінках книг «Знедолені? Нездоланні! Історії переселенців» [8], «Люди Донбасса. Життя спочатку» [9], «Переселенці. Люди, які не загубили себе» [9] тощо. Заслуговує на увагу онлайн-проект «Люди Донбасу», в якому висвітлюються історії вимушених переселенців з Донбасу та Криму, акцентується увага на широкому спектрі їх позитивних рис: волі до життя, здатності гідно виходити з найскрутніших ситуацій, коли втрачено все; розкривати власні ресурси й можливості до підприємництва, до благодійності: Люди Донбасса: переселенці-предприиматели; Люди Донбасса: IT-переселенці; Люди Донбасса: помогающие переселенцам тощо.

Постановка проблеми. Обмеженість можливостей самозайнятості, відновлення, започаткування та розвитку МСП та мікропідприємництва ВПО в місцях переміщення зводяться до такого:

- втрата спроможності підприємцями-ВПО продовжувати підприємницьку діяльність через часткове або повне знищення основних фондів, устаткування, браку клієнтської бази; втрату ресурсів для відновлення та подальшого розвитку МСП;

- ігнорування потреб і проблем підприємств та підприємців, які евакуювались із зони ООС (АТО) або вимушені були припинити свою діяльність у адресних державних програмах, законодавчих актах, концепціях та стратегіях та планах їх реалізації з самого початку збройного конфлікту;

- неадекватність інституційної політики щодо переміщеного бізнесу: відсутність зацікавленості держави в евакуюванні підприємств та ВПО-підприємців, брак регуляторної політики фінансово-кредитного ринку щодо підтримки ВПО-підприємців;

- відсутність програм підтримки підприємства, несприятливі умови для відновлення та розвитку підприємства ВПО на місцевому рівні;

- неможливість отримання кредитування на відновлення діяльності та обмежений доступ до фінансових ресурсів;

- зниження темпів економічного розвитку, зменшення виробничого потенціалу країни, зниження купівельної спроможності населення, що обмежують можливості ведення підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми відновлення та розвитку підприємництва ВПО фактично не стали пріоритетними у держави ще з початку

збройної агресії. Хоча необхідно відзначити, що за період з 2014 р. по квітень 2016 р. для фізичних осіб-підприємців (ФОП) із зони АТО (зараз – ООС) було розроблено особливий порядок оподаткування і подання звітності, для них ввели мораторій на нарахування пені та штрафів за кредитними договорами і заборону на перевірки, визначили правила проведення реєстраційних дій, продовжили строк дії ліцензій і передбачили звільнення від сплати ЄСВ [2, с.102] – тобто певні та доволі значущі пільги на першому етапі було надано.

Покажемо щодо зниження інтересу до підприємців-ВПО як специфічної соціальної групи є проект Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2023 року, де питанням розвитку бізнесу ВПО приділяється зовсім небагато уваги, фактично ж – в рамках підрозділу «Працевлаштування та освіта ВПО» серед шляхів та способів розв'язання проблем згадується запровадження дієвих механізмів підтримки та стимулювання бізнесу ВПО, без подальшої деталізації, яка враховувала б специфічні проблеми, що постають перед підприємцями з числа ВПО. Тотожним є підхід, викладений у чинній Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки – серед завдань за напрямом «Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади їх постійного перебування» відзначено «стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу серед внутрішньо переміщених осіб», при цьому основний зміст напрямку зводиться до вирішення соціальних проблем ВПО [17].

В дійсності проблематика підприємців-ВПО не втратила своєї актуальності – вона потребує поглибленої уваги, моніторингової оцінки й відповідного комплексного забезпечення для вироблення ефективної регуляторної політики підтримки та розвитку МСБ на «постконфліктних територіях» України, в регіонах локалізації ВПО, що сприяє соціально-економічному відновленню та зміцненню конкурентних переваг національної економіки.

Аналіз ключових стратегічних документів у сфері розвитку МСБ в Україні, змісту відповідних інтернет-ресурсів – національних порталів і платформ свідчить, що цільової регуляторної політики щодо підтримки підприємства ВПО фактично не існує – така політика не започатковувалася у 2014 р., і на сьогодні не проводиться. На процеси розвитку МСБ серед ВПО впливають або заходи, що реалізуються в рамках загальнодержавної політики розвитку МСБ (де ВПО-підприємці фактично не виокремлюються як окрема цільова група із специфічними проблемами та потребами), або заходи, що реалізуються в рамках загальнодержавної політики щодо ВПО (і в цьому випадку робота ведеться в першу чергу із базовими проблемами самих ВПО, фактично без виокремлення серед них групи підприємців та їхніх специфічних проблем). Все, що отри-

мує малий та середній бізнес у рамках реалізації тих чи інших державних програм та стратегій (щодо використання потенціалу цифровізації, надання пільг та підтримки в умовах пандемії COVID та багато іншого), ВПО-підприємці отримують в тій самій кількості та на тих самих умовах, що інші представники МСБ в Україні.

Інформаційно-аналітичний супровід процесів підтримки та розвитку мікро-, малого та середнього підприємництва ВПО відсутній, немає даних про те, скільки нових підприємців з'явилося, скільки покинули цю діяльність. Однак певні пільги для підприємців-ВПО все ж таки існують, зокрема реєстрація ВПО юридичної особи (за умов її входження до складу засновників такої юридичної особи) або реєстрація ВПО фізичної особи-підприємця здійснюється за її заявою та спрощеною процедурою (без вимог, що застосовуються за звичайної процедури) за місцем проживання такої особи у відповідному територіальному органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, на підставі довідки про взяття на облік ВПО. Також спрощеною процедурою (без вимог, що застосовуються за звичайної процедури) здійснюється припинення самозайнятості ВПО – за її заявою за місцем проживання такої особи на підставі довідки про взяття на облік ВПО [10].

Аналіз результатів проведених авторами статті, наукових досліджень, узагальнення наукових публікацій з цих проблем, оцінка змісту соціологічних та економічних опитувань показала, що для надання відповідей на виклики державної політики необхідно:

1. Забезпечення соціальної справедливості щодо реалізації прав, свобод та гарантій ВПО-підприємців, рівних умов та можливостей у реалізації підприємницького потенціалу ВПО, їх громадської участі у суспільно-політичному та економічному житті громади та Української держави в цілому.

2. Поглиблення інтеграції підприємницького потенціалу ВПО до територіальних громад, яке повинно носити не тимчасовий, а стратегічний довгостроковий характер і враховуватися в державних та регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку через небажання підприємців переселенців повертатись до колишніх місць проживання.

3. Створення сприятливих інституційних, правових, фінансово-економічних, інформаційно-комунікативних умов для відновлення та розвитку підприємницької діяльності ВПО як одного із ключових напрямів залучення їхнього потенціалу до розвитку приймаючих громад, регіонів України, до саморозвитку та життєзабезпечення.

4. Вироблення та реалізація на практиці ефективних господарсько-правових механізмів та інструментів державного регулювання економіки, змістовна спрямованість яких полягає у створенні преференційного правового режиму для організації

та здійснення господарювання саме на «постконфліктних територіях» Українського Донбасу.

Одночасно рішення, які приймаються для підтримки підприємців переселенців повинні враховувати їх потреби та визначатись на підставі результатів соціологічних опитувань. Так, за результатами проведених досліджень, що представлено в Зеленій книзі експерти визначили ефективними такі інструменти підтримки ВПО-підприємців з боку держави [11], як:

– надання широких можливостей для підприємців ВПО для отримання кредитів та основних фондів (обладнання, транспортних засобів) на розвиток бізнесу;

– дозвіл на компенсацію відсоткової ставки за кредитами комерційних банків;

– надання безповоротної фінансової допомоги на придбання основних фондів (засобів виробництва, сировини тощо);

– реалізація програм пільгової оренди приміщень і основних фондів, лізинг та надання безвідсоткових товарних кредитів, забезпечення маркетингової підтримки, гарантії збуту;

– сприяння соціальній взаємодії між підприємцями з числа ВПО, створення умов для відновлення та активізації їхнього соціального капіталу, довіри та бажання працювати для поліпшення власного життя та соціально-економічного стану приймаючих територіальних громад.

Реалізація цих заходів може стати основою забезпечення соціально-економічної стабілізації та відновлення «постконфліктних територій» Донецької та Луганської областей України, зміцнення підґрунтя для соціально-економічного розвитку тих областей України, де сконцентровані ВПО.

Державна політика повинна враховувати і недержавні джерела підтримки підприємницької діяльності ВПО. Міжнародна допомога, що надається на підтримку та розвиток підприємницької діяльності ВПО, підприємців МСБ з числа ВПО здійснюється через такі основні фінансові інструменти [2, с. 181]:

– міжнародні інструменти кредитування: інвестиційне фінансування, переорієнтація наявних проєктів;

– міжнародне грантове фінансування: гранти, складають велику частину фінансування, суми залишаються меншими в порівнянні із зовнішнім фінансуванням через позики. Гранти особливо важливі у тих напрямках, де поставлена мета подолання проблем соціальної єдності, стабільності та примирення;

– міжнародна технічна допомога – фінансові та інші ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються донорами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України.

Підтримка підприємницької діяльності ВПО надається переважно через міжнародні конкурси на здобуття малих грантів, тренінгові навчання, кон-

сультації, отримання бізнес-грантів та регіональні програми підтримання самоорганізації та самозайнятості ВПО, міжнародні конкурси [13-15] на здобуття малих грантів для започаткування та/або відновлення підприємницької діяльності. Розмір грантів відповідно до даних конкурсів становить у середньому від 5000 до 250000 грн. При цьому міжнародними донорами та українськими партнерами здійснюється моніторинг використання цільових грошових коштів на організацію самозайнятості. На потреби самозайнятості ВПО ведеться конкурсний відбір бізнес-планів, що є перспективними для майбутнього розвитку підприємницької активності ВПО й можливості організації нових робочих місць.

Оцінки взаємодії ВПО та приймаючих громад, а також результати досліджень внеску соціального капіталу громадського та приватного секторів у вирішенні проблем ВПО свідчать, що найбільш результативним у довгостроковому періоді форматом допомоги ВПО з боку громадських організацій та бізнесу щодо їх ресоціалізації та працевлаштування є фінансовані й реалізовані за підтримки приватного сектору проекти з розвитку підприємницьких ініціатив та самозайнятості, створення бізнес-інкубаторів і бізнес-освіти.

Одним із оптимальних форматів самозайнятості та працевлаштування ВПО є *соціальні підприємства* як специфічна форма бізнесу, де підприємницька діяльність стає організаційно-фінансовим підґрунтям для вирішення соціальних проблем, для досягнення сталого соціально-економічного розвитку місцевих громад.

Для приймаючих громад вимушені переселенці виступають потенційним потужним ресурсом розвитку соціального підприємництва на Донбасі. Як правило, активні ВПО є носіями нових ідей, проявляють готовність до експериментів у царині споживчих практик (запровадження енергозберігаючих технологій у ЖКГ, використання досягнень цифровізації, ІКТ-технологій на рівні малого та середнього бізнесу). Розвиток соціального підприємництва в регіоні може допомогти ВПО реалізувати соціальний аспект їх діяльності, тобто направити їхню увагу на ті види підприємництва, які не тільки приносять прибуток, а й вирішують соціальні проблеми. До того ж значним ресурсом для соціального підприємництва можуть стати переміщені заклади вищої освіти, спроможні виступити осередками створення науково-освітніх центрів (побудованих за моделлю «потрійної спіралі»: держава-університет-бізнес), де в навчальний процес упроваджуватиметься сучасне програмне забезпечення, розвиватиметься інформаційна база консультування, експертної підтримки, налагоджуватимуться сталі зв'язки з бізнес-середовищем тощо.

Ефективність розвитку соціального підприємництва пов'язана з розширенням можливостей підвищення рівня зайнятості, а також самозайнятості, урізноманітненням видів соціальних послуг, що на-

даються мешканцям, зміцнюючи цілісність місцевих громад, підвищуючи рівень їх інклюзивності. В результаті функціонування соціальних підприємств виникає своєрідний ефект аутсорсингу: залучення соціальних підприємств до вирішення соціальних, економічних й екологічних проблем територій веде до підвищення рівня включення громадськості та її ресурсів у діяльність місцевих органів влади, у яких виникає можливість переадресувати власні ресурси на інші види діяльності або проекти, які в іншому разі було неможливо реалізувати взагалі.

Місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування необхідно створювати умови та можливості для *розвитку соціального підприємництва*, у тому числі на «постконфліктних територіях» України, що передбачає [6, с. 153-154]:

- включення соціальних підприємств як активних суб'єктів у процеси прийняття та реалізації стратегічних рішень щодо регіонального та місцевого розвитку;

- розширення кола партнерів, зміцнення соціальної довіри, відкритості і прозорості, залучення інструментів соціального і публічного діалогу при прийнятті стратегічних рішень щодо місцевого розвитку, підтримки МСБ;

- зміцнення партнерських відносин між місцевим бізнесом, соціальними підприємцями, їх залучення до реалізації власних соціальних програм, використовуючи ресурси зацікавлених сторін;

- спрямування міжнародної фінансової допомоги, грантових проектів, призначених на реалізацію потреб і прав ВПО на цільовий розвиток соціальних підприємств самими ВПО;

- постійного оцінювання впливу розвитку соціального підприємництва в регіонах, окремих місцевостях, особливо тих, що вважаються депресивними, і тих, де концентровано проживають ВПО, а також здійснення досліджень, які мають на меті оцінку різних потреб соціальних підприємств і бар'єрів для розвитку сектору соціальних підприємств;

- сприяння реалізації проектів банківських та кредитних установ із кредитування проектів започаткування та розвитку соціальних підприємств;

- створення державного фонду (або спільного з міжнародними донорами) для цільової підтримки соціальних підприємств, орієнтованих на вирішення проблем ВПО;

- створення адміністративно-правових умов для розвитку соціального підприємництва;

- стимулювання використання краудфандингових платформ для формування стартового капіталу соціальних підприємств.

Механізми державної регуляторної політики розвитку МСП в Україні щодо ВПО повинні враховувати в державній політиці додержання принципів підтримки до тих суб'єктів підприємництва, які найбільш цього потребують.

Аналіз змісту цільових правових документів цієї спрямованості показує, що це не враховується в

регіональних програмах розвитку малого і середнього підприємництва. При цьому особливо показовим є зміст регіональних програм саме тих регіонів, що найбільше постраждали в результаті збройної агресії та де кількість ВПО (в тому числі – підприємців-ВПО) є найвищою. Так, Регіональна програма розвитку малого і середнього підприємництва в Донецькій області на 2019-2020 роки [18] в якості одного із пріоритетних завдань визначає підтримку підприємництва для окремих категорій населення (внутрішньо переміщені особи, звільнені у запас або відставку, молодь, старше покоління) – тобто ВПО просто згадуються у загальному переліку інших специфічних категорій; при цьому аналіз змісту заходів зазначеної регіональної програми свідчить, що діяльності, спрямованої безпосередньо на підприємців-ВПО як окрему цільову групу, не передбачається – вся діяльність проводиться на загальних та спільних для всіх засадах. Аналогічною є ситуація й із Регіональною цільовою програмою розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва в Луганській області на 2018-2020 роки [19]. У переліку основних завдань програми підтримка підприємства ВПО не згадується.

Це стосується також Агенції регіонального розвитку (далі – АРР), що утворюються з метою ефективною реалізації державної регіональної політики. Саме ці структури, за сприятливих умов, можуть виступати дієвими платформами розвитку МСБ (у тому числі – і підприємства ВПО), зважаючи на те, що стратегічною метою діяльності АРР є підвищення ефективності управління регіональним розвитком, а серед основних функцій АРР визначено сприяння підвищенню інвестиційної привабливості регіону, залученню інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для регіонального розвитку [20]. Але в найбільш проблемних регіонах – на «постконфліктних територіях» Донецької та Луганської областей України, які потребують якнайшвидшого соціально-економічного відновлення, де локалізована максимально висока кількість ВПО, ці структури не лише майже не працюють, а Донецька АРР на сьогодні взагалі знаходиться в статусі «припинення діяльності».

Отже, АРР в інших областях України, які не перенавантажені ВПО, не постраждали від збройного конфлікту стали активно діючими структурами, з реальними проєктами, які забезпечують підтримку МСБ (при цьому в їх діяльності відсутня спрямованість на підтримку саме підприємства ВПО). Діяльність Агенцій регіонального розвитку Донецької та Луганської областей України має бути відновлена і з позицій підтримки підприємницької діяльності ВПО, розвитку МСП, і з позицій забезпечення умов для відродження та розвитку економіки «постконфліктних територій» України.

На думку авторів, базовим документом національного рівня щодо визначення діяльності щодо підтримки малого та середнього бізнесу ВПО може

стати *Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2023 р.* (після відповідного її доопрацювання). Адже розвиток підприємництва ВПО є одним із важливих напрямів залучення ресурсів ВПО. На цей час документ фактично зберігає зазначену вище принципову орієнтацію політики щодо підтримки ВПО на цілі тимчасового соціального захисту, розглядаючи ВПО скоріше як об'єкт відповідної діяльності, зазначаючи, що метою Стратегії є сприяння подальшій інтеграції ВПО через усунення перешкод у реалізації їх прав та основоположних свобод, забезпечення повного доступу до адміністративних, соціальних та інших послуг, а також створення умов для розвитку потенціалу та посилення спроможності ВПО у приймаючих територіальних громадах [21].

У контексті питань розвитку малого та середнього підприємництва серед ВПО запропонований проєкт Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2023 року потребує певного доопрацювання. Зокрема, такі принципово важливі моменти, як створення дієвих механізмів підтримки малого та середнього бізнесу ВПО, вплив пандемії COVID-19 та потенціал цифровізації заслуговують на більш детальне та комплексне опрацювання в рамках зазначеного проєкту Стратегії до 2023 року. У свою чергу таке доопрацювання дало б підстави для відповідного удосконалення Регіональних програм розвитку малого і середнього підприємництва, а також діяльності Агенцій регіонального розвитку насамперед в тих регіонах, які, по-перше, найбільше постраждали в результаті агресії, та, по-друге, де концентрація підприємств із числа ВПО є найбільшою (Донецька та Луганська області).

У сфері сприяння захисту зайнятості та бізнесу ВПО в умовах впливу пандемії COVID-19 регуляторна політика уряду має зосереджуватися на розробці та впровадженні механізмів підтримки бізнесу ВПО в умовах пандемії COVID-19 з метою його збереження, поширення дистанційної зайнятості, а також розробці та впровадженні програм перекваліфікації ВПО (в тому числі – дистанційних) з метою забезпечення їхньої працевлаштованості в умовах карантинних обмежень. В умовах пандемії роботодавцям необхідно проводити дружню до сім'ї політику, яка включає: гнучкий графік роботи; віддалену роботу, скорочений робочий тиждень або надання гарантованої довгострокової відпустки для того, щоб усі працівники (а працівники з числа ВПО – у першу чергу) мали можливість доглядати за дітьми.

У рамках реалізації державної політики підтримки розвитку МСП та підприємницької діяльності ВПО-переселенців в Україні також доцільно передбачити діяльність щодо впровадження змін у законодавстві, у тому числі відповідних змін в проєкті Стратегії, для виконання таких завдань [22]:

1) зміни в банківському, фінансовому законодавстві з метою забезпечення можливості міжнародним гуманітарним та благодійним організаціям, екстериторіальним організаціям надавати адресну допомогу для започаткування чи відновлення малого та мікробізнесу: ВПО-підприємцям (фізичним особам підприємцям), приватним підприємствам, товариствам з обмеженою відповідальністю за критеріями, розробленими такими надавачами допомоги;

2) зміни в законодавстві про громадські організації, благодійні організації з метою забезпечення їм можливості здійснювати надання економічної підтримки ВПО-переселенцям з поєднанням її надходження як із внутрішньодержавних джерел, так і з міжнародних;

3) зміни в законодавстві про державне управління та місцеве самоврядування, з метою забезпечення органам місцевого самоврядування можливості залучати міжнародні та закордонні грантові, кредитно-фінансові та інші форми економічної підтримки, з обов'язковою умовою їх прозорості.

Запровадження таких змін спрацьовує на користь зміцнення конструктивної взаємодії між різними суб'єктами суспільної взаємодії – між гілками законодавчої та виконавчої влади, роботодавцями, господарськими суб'єктами, громадськими інституціями, органами місцевого самоврядування, приймаючими громадами, іншими учасниками, що приведе до розширення функцій місцевого самоврядування, сприятиме економічній стабілізації та відновленню конкретних територій та адміністративно-територіальних одиниць України, сприятиме створенню і розвитку бізнес-середовища.

Окремо слід зазначити, що запропонована стратегія потребує певного доопрацювання в контексті загроз та ризиків, пов'язаних із пандемією COVID-19. Власне, у переліку основних проблем інтеграції ВПО та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення зазначається, що через значне поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, ВПО стали більш вразливими. Але констатація цього факту не знайшла відповідного відображення в переліках шляхів та способів розв'язання проблем у контексті реалізації визначених стратегічних напрямів. Зважаючи, що пандемія очевидно не закінчиться водночас та матиме довгострокові негативні наслідки, в межах дії Стратегії (до 2023 року) доцільно врахувати вплив пандемії із можливістю уточнення конкретних заходів у відповідних щорічних Планах заходів. У певному сенсі це також стосується і малого та середнього бізнесу ВПО, але в цій сфері підхід має бути добре збалансованим, щоб не призвести до загострення ситуації в межах громад та протистояння бізнесу ВПО та місцевих підприємств – останні можуть вважати надання додаткових пільг чи підтримки несправедливим.

Висновки. Для надання гідних відповідей на виклики щодо підтримки та розвитку підприємницького потенціалу ВПО в державній політиці необхідно передбачити:

– налагодження партнерських і координаційних мереж між державним, громадським та приватними секторами, створення на базі громадських організацій приватно-державного консорціуму підтримки підприємливих ВПО; кадри для органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади на Донбасі (у перспективі – для звільнених тимчасово окупованих територій) найбільш доцільно формувати серед лідерів ВПО, які мають чіткий образ майбутнього регіону як невід'ємної частини України та на власному прикладі переконалися в необхідності ефективного управління на місцях [6];

– законодавче унормування механізмів громадського контролю за розподілом бюджетних і донорських коштів, направлених на адаптацію та інтеграцію ВПО у приймаючих громадах, а також фінансів, що виділяються на підтримку та розвиток підприємництва серед ВПО;

– здійснення на рівні чинного законодавства чіткого визначення зобов'язань центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо прийняття та реалізації проєкту Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2023 року, Регіональних програм розвитку МСБ у Донецькій та Луганській областях на 2021-2022 рр.;

– активне сприяння відновленню діяльності Агенції регіонального розвитку в Донецькій та Луганській областях;

– імплементацію позицій щодо підтримки, відновлення та розвитку малого і середнього бізнесу ВПО в чинні нормативні-правові документи регуляторної політики на державному, регіональному, місцевому рівнях управління;

– забезпечення зацікавленості представників владної еліти, представників органів державної виконавчої та законодавчої влади, регіональної і місцевої влади в підтримці підприємницької діяльності ВПО, у забезпеченні умов для відновлення «постконфліктних територій» України, розвитку МСБ;

– адаптацію і підтримку мікро-, малого та середнього бізнесу ВПО у приймаючих громадах;

– створення сприятливих інституційних умов для збереження та розвитку підприємницької активності ВПО, а також узгодження інституційної основи регуляторної політики, її організаційно-правових механізмів з цілям політики підтримки підприємництва ВПО, передусім на регіональному та місцевому рівнях;

– працевлаштування ВПО на новостворених державних підприємствах у місцях найбільшої концентрації ВПО;

– експертну підтримку та супровід підприємців із числа ВПО;

- забезпечення доступу ВПО до ресурсів бізнесу у приймаючих громадах;
- відшкодування втрат ВПО;
- запровадження на систематичній основі моніторингу стану і динаміки змін ситуації з розвитку МСБ підприємств-ВПО в регіонах локалізації ВПО – на «постконфліктних територіях» України.

Розробку та реалізацію інституційних, нормативно-правових, інформаційно-комунікаційних та організаційних механізмів розвитку підприємництва ВПО доцільно проводити шляхом реалізації заходів стратегічного характеру [12] в системі державного та регіонального управління, місцевого самоврядування. Вони зводяться до такого:

визначення та реалізація ефективної державної політики щодо розв'язання проблем ВПО, підтримки підприємницької діяльності ВПО на національному, регіональному, місцевому рівнях управління;

вироблення стратегічного бачення, узгодження і скоординованості прийнятих Концепцій, Стратегій та Програм щодо розбудови миру у східних регіонах України, соціально-економічного відродження «постконфліктних територій», створення на них сприятливого бізнес-середовища, всебічна підтримка розвитку;

широке залучення ресурсів цифровізації, ІКТ-технологій на потреби підтримки підприємництва ВПО, розвитку МСБ у регіонах, перш за все на «постконфліктних територіях» України;

вироблення механізму консолідації зусиль центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для розбудови миру в східних регіонах України, інтеграції ВПО в територіальні громади, розвитку підприємництва ВПО;

створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення відповідного правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення для підтримки та розвитку МСП, підприємництва ВПО;

розвиток публічно-приватного партнерства із залученням до реалізації інвестиційних проєктів суб'єктів малого та середнього підприємництва, у тому числі заснованих ВПО.

Заходи тактичного характеру передбачають:

забезпечення організаційної, консультативної, інформаційно-комунікативної, науково-методичної, кадрової підтримки діяльності органів і структур державної та регіональної влади, облдержадміністрацій, райдержадміністрацій, органів місцевого самоврядування, ОТГ, громадського сектору щодо розв'язання нагальних питань з підтримки й розвитку суб'єктів МСБ, підприємництва ВПО;

замовлення, сприяння організації та підтримку досліджень стану і динаміки змін у сфері підприєм-

ництва ВПО з метою відповідного коригування та оптимізації програм і заходів, що реалізуються в цій сфері із залученням ресурсів наукових установ, що перемістилися з окупованих територій і займаються відповідною тематикою;

експертизу законопроектів, національних, регіональних та місцевих стратегій, програм розвитку щодо їх впливу на розвиток підприємництва ВПО, розробку відповідних пропозицій щодо їх удосконалення;

моніторинг грантових програм, направлених на сприяння розвитку малого підприємництва ВПО на «постконфліктних територіях» України та поширення інформації;

закріплення в законодавстві податкових пільг для соціальних підприємств, зокрема для тих, які надають допомогу у вирішенні соціальних проблем ВПО;

затвердження необхідних змін у податковому кодексі, Законі України «Про концесії» для забезпечення можливості використання інноваційного та підприємницького потенціалу ВПО в розвитку територіальних громад;

активізацію роботи з міжнародними донорами для розгортання інфраструктурних проєктів;

створення на базі громадських організацій приватно-державного консорціуму допомоги ВПО;

створення та подальше ведення соціальних паспортів приймаючих громад (потреби, проблеми, рівень доходів, соціальна структура, рівень безробіття, особливості) та соціальних паспортів ВПО, що проживають у цих громадах (навички, досвід підприємницької діяльності, можливості участі у вирішенні проблем приймаючої громади та ін.) з метою подальшого співставлення даних цих паспортів та розробки найбільш перспективних проєктів щодо започаткування бізнесу ВПО, у тому числі у сфері соціального підприємництва;

запровадження моніторингу стану та динаміки розвитку підприємництва ВПО на регіональному рівні, виявлення існуючих проблем та загроз;

включення до інформаційної складової проєктів допомоги ВПО, навчальних курсів із підприємництва, які проводяться Державною службою зайнятості України, громадськими об'єднаннями, інформації про типові та інноваційні моделі соціального підприємництва (підприємства для працевлаштування ВПО та інших вразливих груп населення, кооперативи ВПО тощо);

організацію взаємодії та реалізацію спільних проєктів із зарубіжними та міжнародними організаціями, бізнес-структурами щодо розвитку підприємництва ВПО, адаптацію світового досвіду розвитку малого та середнього бізнесу як інструменту подолання кризових явищ і підвищення потенціалу розвитку територіальних громад.

Література

1. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Економічна безпека постконфліктних територій: деякі аспекти правового забезпечення. *Економіка та право*. 2020. № 2. С. 3-13. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.02.003>.
2. Формування державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в умовах системних криз в Україні: моногр. / за заг. ред. О. В. Балуєвої; Донецький державний університет управління. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2017. Т. 2. 261 с.
3. Панцир С. І., Шуміхін С. В., Різніченко К. С. Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. Київ, 2015. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf>.
4. Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб / під заг. ред. В. А. Устименка; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 152 с.
5. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Стан, проблеми та шляхи реалізації підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб в Україні в контексті соціальної справедливості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», ф-т Міжнар. екон. відносин; [редкол.: М. М. Палінчак (голов. ред.) та ін.]. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2018. Вип. 20, ч. 2. С. 151–156. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.ua/archive/20_2_2018ua/34.pdf.
6. Лях О. В., Іщенко О. В. Розвиток соціального підприємництва в Україні – запорука посилення інтеграційних процесів у національному та міжнародному середовищі. *Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення*: монографія / О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. С. 149-164. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_vo_2018_da_compressed.pdf.
7. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. та ін. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf.
8. Знедолені? Нездоланні! Історії переселенців / Інститут демократії ім. Пилипа Орлика. Київ: ПП «Рута», 2017. 156 с. URL: <https://idpo.org.ua/wp-content/uploads/2017/book-2.pdf>.
9. Миронова В. В. Люди Донбасса. Життя спочатку / фото Н. Печеника, Ю. Сивакової; худож.-оформитель Л. П. Вировец. Харків: Фолио, 2015. 175 с.
10. Пільги та гарантії внутрішньо переміщеної особи. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua>.
11. Панцир С. І., Шуміхін С. В., Різніченко К. С. Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. Київ, 2015. URL: <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf>.
12. Панькова О. В. Підприємницька діяльність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України як ресурс для розвитку приймаючих громад: стан, проблеми та шляхи залучення. *Virtus*. 2016. № 8. Р. 135-136. URL: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal8.pdf>.
13. Розвиток навичок підприємницької діяльності серед ВПО та місцевого населення Донецької та Луганської областей: навчальна програма ПРООН. URL: <http://vpo-study.org>.
14. Міжнародний благодійний ФОНД «КАРІТАС УКРАЇНИ». URL: http://ufb.org.ua/aboutus/kerivnuctvo/members/mbf_caritas_ukraine.htm.
15. Програма малих грантів фонду BEARR-2016: навчання біженців та внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://www.bearr.org/the-bearr-trust-small-grantsscheme-2016/>.
16. Розвиток соціального підприємництва в Україні та його роль у реінтеграції Донбасу. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zapiska-Hodgson-Sots-p_dpri_mnitstvo-zatverdzhene-4cef0.pdf.
17. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
18. Про регіональну програму розвитку малого і середнього підприємництва в Донецькій області на 2019-2020 роки. URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/NewsODA/11.03.19/Economy/Rozporyadzennya-120.pdf>.
19. Регіональна цільова програма розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва на 2018-2020 роки (Луганська область). URL: <http://loga.gov.ua/sites/default/files/enterprise/180402272.pdf>.
20. Типове положення про агенцію регіонального розвитку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#top>.
21. ЗВІТ за результатами публічного громадського обговорення проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2023 року». URL: <https://mtot.gov.ua/zvit-za-rezultatami-publichnogo-gromadskogo-obgovorennja-proektu-rozporjadjennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-strategiiji-integracii-vnutrishno-peremishchenih-osib-ta-vprovadjennja-dovgostrokovih-rishen-schodo-vnutrishnogo-peremishchennja-na-period-do-2023-roku>.
22. Джабраїлов Р. А., Новікова В. С. Додаткові гарантії підтримки економічної активності внутрішньо переміщених осіб (переселенців). URL: <http://samoorg.com.ua/blog/2015/10/28/dodatkovi-garantiyi-pidtrimkiekonomichnoyi-aktivnosti-vnutrishno-peremishchenih-osib-pereselentsiv/>.

References

1. Ustymenko, V. A., Dzhabrailov, R. A. (2020). Ekonomichna bezpeka postkonfliktnykh terytorii: deiaiki aspekty pravovoho zabezpechennia [Economic security of post-conflict territories: some aspects of legal support]. *Ekonomika ta pravo – Economics and law*, 2, pp. 3-13. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.02.003> [in Ukrainian].
2. Baluieva, O. V. (2017). Formuvannia derzhavnoi polityky shchodo vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh systemnykh kryz v Ukraini [Formation of state policy on internally displaced persons in the context of systemic crises in Ukraine]. Vol. 2. 261 p. Kryvyi Rih: R.A. Kozlov Publishing House [in Ukrainian].
3. Pantsyr, S. I., Shumikhin, S. V., Riznichenko, K. S. (2015). Zelena knyha polityky pidtrymky maloho pidpriemnytstva vnutrishno peremishchenykh osib [Green Paper on small business support policy for internally displaced persons]. Kyiv. Retrieved from <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf> [in Ukrainian].
4. Ustymenko, V. A. (Ed). (2015). Pravove zabezpechennia pidpriemnyt'skoi aktyvnosti vnutrishno peremishchenykh osib [Legal support of entrepreneurial activity of internally displaced persons]. Chernihiv, Desna Polygraph [in Ukrainian].

5. Pankova, O. V., Kasperovych, O. Yu. (2018). Stan, problemy ta shliakhy realizatsii pidpriemnytskoi aktyvnosti vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini v konteksti sotsialnoi spravedlyvosti [State, problems and ways of implementation of the entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine in the context of social justice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, Issue 20, Part 2, pp. 151-156. Uzhhorod, Helvetica Publishing House. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_2_2018ua/34.pdf [in Ukrainian].

6. Liakh, O. V., Ishchenko, O. V. (2018). Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini – zaporuka posylennia intehratsiinykh protsesiv u natsionalnomu ta mizhnarodnomu seredovyshchi [Development of social entrepreneurship in Ukraine is a guarantee of strengthening integration processes in the national and international environment]. *Intehratsiia vnutrishno peremishchenykh osib u terytorialni hromady: diahnostyka stanu ta mekhanizmy zabezpechennia [Integration of internally displaced persons into territorial communities: diagnostics of the state and mechanisms of provision]*. (pp. 149-164). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_vo_2018_da_compressed.pdf [in Ukrainian].

7. Novikova, O. F., Amosha, O. I., Antoniuk, V. P. et al. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannia pereshkod do stratehii uspikhu [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to the strategy of success]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 448 p. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf [in Ukrainian].

8. Znedoleni? Nezdolanni! Istorii pereselentsiv [Disadvantaged? Invincible! Stories of migrants]. (2017). Kyiv, PP «Ruta». 156 p. Retrieved from <https://idpo.org.ua/wp-content/uploads/2017/book-2.pdf> [in Ukrainian].

9. Mironova, V. V. (2015). Lyudi Donbassa. Zhizn' snachala [People of Donbass. Life first]. Kharkiv, Folio [in Russian].

10. Pilhy ta harantii vnutrishno peremishchenoi osoby [Benefits and guarantees of an internally displaced person]. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua> [in Ukrainian].

11. Pantsyr, S. I., Shumikhin, S. V., Riznichenko, K. S. (2015). Zelena knyha polityky pidtrymky maloho pidpriemnytstva vnutrishno peremishchenykh osib [Green Paper on small business support policy for internally displaced persons]. Kyiv. Retrieved from <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf> [in Ukrainian].

12. Pankova, O. V. (2016). Pidpriemnytska diialnist vnutrishno peremishchenykh osib (VPO) Ukrainy yak resurs dlia rozvytku pryimaiuchykh hromad: stan, problemy ta shliakhy zaluchennia [Entrepreneurial activity of internally displaced persons (IDPs) of Ukraine as a resource for the development of host communities: state, problems and ways of involvement]. *Virtus*, 8, pp. 135-136. Retrieved from <http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal8.pdf> [in Ukrainian].

13. Rozvytok navychok pidpriemnytskoi diialnosti sered VPO ta mistsevoho naseleennia Donetskoï ta Luhanskoï oblastei: navchalna prohrama PROON [Entrepreneurship Development among IDPs and Local Population in Donetsk and Luhansk Oblasts: UNDP Curriculum]. Retrieved from <http://vpo-study.org> [in Ukrainian].

14. Mizhnarodnyi blahodiinyi FOND «KARITAS UKRAINY» [Caritas UKRAINE International Charitable Foundation]. Retrieved from http://ufb.org.ua/aboutus/kerivnuctvo/members/mbf_caritas_ukraine.htm [in Ukrainian].

15. Prohrama malykh hrantiv fondu BEARR-2016: navchannia bizhentsiv ta vnutrishno peremishchenykh osib [BEARR-2016 Small Grants Program: Training of Refugees and Internally Displaced Persons]. Retrieved from <http://www.bearr.org/the-bearr-trust-small-grantsscheme-2016/> [in Ukrainian].

16. Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini ta yoho rol u reintehratsii Donbasu [Development of social entrepreneurship in Ukraine and its role in the reintegration of Donbass]. Retrieved from http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zapiska-Hodgson-Sots-p_dpri_mnitstvo-zatverdzhene-4cef0.pdf [in Ukrainian].

17. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky [State strategy of regional development for 2021-2027]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

18. Pro rehionalnu prohramu rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Donetskoï oblasti na 2019-2020 roky [About the regional program of development of small and average business in Donetsk region for 2019-2020]. Retrieved from <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/NewsODA/11.03.19/Economy/Rozporyadzennya-120.pdf> [in Ukrainian].

19. Rehionalna tsilova prohrama rozvytku ta pidtrymky maloho i serednoho pidpriemnytstva na 2018-2020 roky (Luhanska oblast) [Regional target program for the development and support of small and medium enterprises for 2018-2020 (Luhansk region)]. Retrieved from <http://loga.gov.ua/sites/default/files/enterprise/180402272.pdf> [in Ukrainian].

20. Typove polozhennia pro ahentsiiu rehionalnoho rozvytku [Typical provision for a regional development agency]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF#top> [in Ukrainian].

21. ZVIT za rezultatamy publichnoho hromadskoho obhovorennia proiektu rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib ta vprovadzennia dovhostrokovykh rishen shchodo vnutrishnoho peremishchennia na period do 2023 roku» [REPORT on the results of public discussion of the draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy for integration of internally displaced persons and implementation of long-term decisions on internal displacement until 2023"]. Retrieved from <https://mtot.gov.ua/zvit-za-rezultatami-publichnogo-gromadskogo-obgovorennja-proiektu-rozporjadjennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-strategii-integracii-vnutrishno-peremishchenih-osib-ta-vprova-djennja-dovgostrokovih-rishen-schodo-vnutrishnogo-peremishchennja-na-period-do-2023-roku> [in Ukrainian].

22. Dzhabrailov, R. A., Novikova, V. S. Dodatkovy harantii pidtrymky ekonomichnoi aktyvnosti vnutrishno peremishchenykh osib (pereselentsiv) [Additional guarantees of support of economic activity of internally displaced persons (migrants)]. Retrieved from <http://samoorg.com.ua/blog/2015/10/28/dodatkovy-garantii-pidtrimkiekonomichnoyi-aktivnosti-vnutrishno-peremishchenih-osib-pereselentsiv/> [in Ukrainian].

Панькова О. В., Шастун А. Д., Касперович О. Ю. Підприємницький потенціал внутрішньо переміщених осіб: механізми залучення та використання

Авторами проаналізовано інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні; визначено основні проблеми та перешкоди підприємницької діяльності ВПО; запропоновано пріоритетні напрями збереження, підтримки та розвитку вітчизняного підприємницького потенціалу ВПО. Розкрито переваги недержавних джерел підтримки підприємницької діяльності ВПО та розвитку соціального підприємництва. Визначено інституційні, правові, фінансово-економічні механізми державної регуляторної політики розвитку малого та середнього підприєм-

ництва (МСП) в Україні щодо ВПО. Запропоновано стратегічні напрями становлення підприємницького потенціалу ВПО на потреби регіонального та місцевого розвитку.

Ключові слова: малий та середній бізнес, внутрішньо переміщені особи (ВПО), підприємницький потенціал, державна політика, соціальне підприємництво, недержавна підтримка.

Pankova O., Shastun A., Kasperovych O. Entrepreneurial Potential of Internally Displaced Persons: Mechanisms of Attraction and Use

The information and analytical support of the entrepreneurial activity of internally displaced persons (IDPs) is analyzed. There is a lack of statistical accounting of the number of actually relocated businesses, IDP entrepreneurs from the Crimea and Donbass. The needs and problems of these displaced persons do not have a quantitative and qualitative dimension. There is no information on the regional distribution of resettlement of IDP entrepreneurs. The main problems and obstacles of IDP entrepreneurship have been identified. They are limited opportunities for self-employment, rehabilitation, start-up and development of SMEs and micro-entrepreneurship of IDPs in places of relocation. The state does not compensate for the loss of the ability of IDP entrepreneurs to continue their business activities due to partial or complete destruction of fixed assets, lack of business support programs, inability to obtain loans for resumption of activities and limited access to financial resources, etc. The priority directions of preservation, support and development of entrepreneurial potential of IDPs are offered, which are directed on maintenance of social justice concerning realization of the rights, freedoms and guarantees of IDP-entrepreneurs; creation of favorable institutional, legal, financial and economic, information and communication conditions for the restoration and development of IDP business; providing ample opportunities for IDP entrepreneurs to obtain loans and fixed assets, etc. The advantages of non-state sources of support for IDPs' business activities are revealed. These are international lending instruments: investment financing, reorientation of existing projects; international grant funding; international technical assistance. It has been proven that social entrepreneurship is an effective option for using the entrepreneurial potential of IDPs. The institutional, legal, financial and economic mechanisms of the state regulatory policy for the development of SMEs in Ukraine regarding IDPs have been identified. The need to establish partnership and coordination networks between the public, public and private sectors is noted. Strategic directions of formation of entrepreneurial potential of IDPs for regional and local development are offered.

Keywords: small and medium business, internally displaced persons, entrepreneurial potential, state policy, social enterprise, non-state support.

Панькова О. В., Шастун А. Д., Касперович А. Ю. Предпринимательский потенциал внутренне перемещенных лиц: механизмы привлечения и использования

Авторами проанализировано имеющееся информационно-аналитическое обеспечение предпринимательской деятельности внутренне перемещенных лиц (ВПЛ) в Украине; выявлены основные проблемы и препятствия предпринимательской деятельности ВПЛ, предложены приоритетные направления поддержки и развития отечественного предпринимательского потенциала ВПЛ. Раскрыты преимущества негосударственных источников поддержки предпринимательской деятельности ВПЛ и развития социального предпринимательства. Определены институциональные, правовые, финансово-экономические механизмы государственной регуляторной политики развития малого и среднего предпринимательства в Украине для ВПЛ. Предложены стратегические направления становления предпринимательского потенциала ВПЛ для удовлетворения потребностей регионального и местного развития.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, внутренне перемещенные лица (ВПЛ), предпринимательский потенциал, государственная политика, социальное предпринимательство, негосударственная поддержка.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2021

Прийнято до друку 15.06.2021